

Kalocsa megmentője, Grósz József érsek¹

Sági György

„Halálmadarak száguldtak fölöttünk,
Kalocsa városa szépen megmenekült.
Drága Érsekünk buzgó imádsága,
Távolította el a veszélyt fölöttünk.
Vitéz bátorságát bebizonyította,
Mert városát egy lépést soha ott nem hagyta,
Igazságában nem hagyta el helyét,
Áldja meg az Isten minden lépését.
Vitézül állta meg mindenütt a helyét.”
(Bagó István: Grósz József érsekhez. Részlet. 1946.)

A fentebb szereplő versrészlet² Bagó István, egy átlagos kalocsai polgár 1946-ból származó írása, amelyben hálóját fejezte ki Grósz József kalocsabácsi érseknek³ a megszállások idején tanúsított helytállásáért. Eme költemény csak egyike a korabeli írásoknak, melyek Grósz érseket Kalocsa megmentőjének tüntetik fel. Tanulmányomban azokról a történésekről, eseményekről, a főpásztor azon lépéseiről, cselekedeteiről szeretnék megemlékezni, amelyekkel kiérdemelte a tiszteletre méltó „Kalocsa megmentője” címet.

Mint a fent olvasható versrészlet is mutatja, a „Kalocsa megmentője” toposz már közvetlenül a történések után megfogalmazódott a kalocsaiak soraiban, feljegyzéseiben. Általános jelzővé vált, mely a város valamennyi polgára között elterjedt, és mind a mai napig él.⁴ A korabeli ember számára

¹ Itt következő írásomhoz a 2010–2011-ben írt, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grósz József érsek tevékenysége 1944–1946* címet (PPKE BTK) viselő szakdolgozatom (témavezető: Tusor Péter) és a 2011. október 3-án Kalocsán, a Grósz József Emlékkonferencián elhangzott előadásom szolgált alapul. A levéltári források mellett fontos támpontul szolgált: Grósz József kalocsai érsek naplója, 1944–1946. Szerk.: Török József. Bp., 1995. (továbbiakban: GN.)

² Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL.) I. 1. c. (= Grósz-perszonális) 610/1946.

³ Grósz József (1887–1961): 1911-ben szentelték pappá Bécsben. 1928-ban győri segédpüspökké és orthosiai címzetes püspökké nevezték ki. Fetszer Antal győri megyéspüspök halála után Breyer István nem tart igényt segédpüspökre, így 1933-tól 1936-ig csupán címzetes orthosiai püspök, 1936 és 1939 között szombathelyi apostoli kormányzó, majd 1943-ig megyéspüspök, ezt követően 1944-ig ismét apostoli kormányzója a Szombathelyi Egyházmegyének, valamint 1943-tól haláláig kalocsabácsi érsek. Vö. SINKÓ FERENC – BALOGH MARGIT: Grósz József. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. (továbbiakban: MKL.) IV. köt. Bp., 1998, 233. p. Az érsek korábbi szombathelyi működéséről ld. bővebben: TÓTH KRISZTINA: A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején. (1936–1944) Bp., 2015. (Collectanea Studiorum et Textuum, I/2.)

⁴ Szőkéné Kollányi Erzsébet (1923–2015) – Kalocsa, 2011. január 24.; Bogdán Istvánné sz. Villányi Katalin (*1941) – Kalocsa, 2010. július 9.; Hesz Károly (*1930) – Kalocsa,

az érsek jelenléte, hogy a közeledő veszély ellenére is helyén maradt, olyan nagy lelki támasszal bírt, hogy – mint a költemény is mutatja – még egy feltehetően a tollat nem túl gyakran forgató személy is úgy érezte, hogy mindezeket meg kell örökítenie, és háláját ki kell fejeznie főpásztorra iránt.

A baloldali Hódi János, a kalocsai Nemzeti Bizottság elnöke is Grósz érseket Kalocsa megmentőjének nevezte egy levelében, melyben ugyan a köztársaság megünneplésére (1946. február 1.) hívta meg, mint „városunk megmentőjét, aki már egyszer megmutatta Kalocsa népének azt, hogy a legnehezebb időben, élete kockáztatása árán is a független magyar érdekek mellett foglalt állást”.⁵ Ezt az invitálást az érsek akkor udvariasan visszautasította, azzal indokolva, hogy azt politikai szerv rendezzi. A *Kalocsai Kis Újság* 1946. április 13-i száma *Kalocsa megmentőjének* címmel jelentetett meg egy, az érseket méltató írást.⁶ Még az 1946-tól fokozatosan felerősödő antiklerikális és érsek-ellenes propaganda idején is voltak, akik – még a baloldalon is – szót emeltek Grósz érsek mellett. Így például Rózsa Sándorné, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSzDP) nőcsoportjának vezetője április 15-én levélben fejezte ki sajnálatát az érseknek a főpapot ért, sajtótermékekben megjelent méltatlan támadások miatt.⁷

Amint Lakatos Andor is megállapítja,⁸ azon híresztelések, melyek arról szóltak, hogy az érsek a bevonuló szovjeteket 1944 októberében kenyérral és sóval fogadta a város határában teljes püspöki ornátusban, nem felelnek meg a valóságnak, valójában teljesen más az, amivel a megszállókat sikerült „leszerelni” és ezzel lehetőségeihez mérten megvédelmezni a kalocsai lakosságot. Mindezekre tanulmányom alább következő fejezetei igyekeznek bizonyítást nyerni.

Mint fentebb említettem, mai napig él Grósz érseknek ez a megnevezése. Ennek bizonyítékául hirdeti a felirat a 2000-ben a kalocsai sétálóutcán felállított szobra (Kő Pál alkotása) előtt: „Grósz József (1943–1961) a város védelmezője, koncepció per elítélte.”

Magyarországi háttér

Még mielőtt részletesen ismertetném a kalocsai történéseket és a főpásztor itteni szerepvállalását, szeretnék röviden egy átfogó képet nyújtani a magyar politikai élet 1944-es alakulásáról, amelyből kiindulva megfelelő kontextusba kívánom helyezni a helyi eseményeket.

2010. július 22. és Vén József (1939–2017) – Kalocsa, 2011. január 28.) szóbeli közlései Grósz József érsek személyéről és a korabeli Kalocsáról – jegyzetek nálam.

⁵ KFL I. 1. a. (= Politica) 396/1946. Hódi ekkor kérte az érsektől a harangozással elrendelését is, amit az Érseki Hivatal az 1917-es CIC 1169. kánon 4. §-ra hivatkozva utasította vissza. „Can 1169 §4. Salvis conditionibus, probante Ordinario, appositis ab illis qui campanam ecclesiae forte dederint, campana benedicta ad usus mere profanos adhiberi nequit, nisi ex causa necessitatis aut ex licentia Ordinarii aut denique ex legitima consuetudine.” – 1917 Codex Iuris Canonici. In: Jason Gray gyűjteménye. Online: <http://www.jgray.org/CodesofCanonLaw/> – 2011. augusztus.

⁶ Kalocsa megmentőjének. In: *Kalocsai Kis Újság*, 1946. április 13. 1. p.

⁷ KFL I. 1. a. 1036/1946.

⁸ LAKATOS ANDOR: A Kalocsai Érsekség 100 esztendeje. (1909–2009) Kalocsa–Pozsony, 2009. 55. p.

Hazánkban a változásokat 1944 nyarán felgyorsította, hogy a Román Királyság augusztus 23-án kiugrott a tengelyhatalmak szövetségéből. Látva a romániai változásokat, Horthy Miklós kormányzó menesztette a németbarát Sztójay Döme miniszterelnököt. A volt berlini attasé a március 19-i német megszállást követően nevezték ki kormányfővé. A korábbi szövetséges ország kiválásával várható volt, hogy romlik Magyarország mozgástere. Ekkorra a kormányzó is már a magyar háborús részvét mielőbbi befejezését kívánta. A királyi kormány új elnöke, Lakatos Géza vezéreztetéses a Kállay-féle politikát igyekezett követni; Faragho Gábor vezéreztetéses a kormányzó Moszkvába küldte tárgyalni gróf Teleki Géza egyetemi tanár és Szent-Iványi Domonkos külügyminisztériumi miniszteri biztos kíséretében.⁹

1944. október 15-én Horthy rádióban jelentette be, hogy fegyverszünetet kért:

„Történelmi felelősségem tudatában, kötelességem megtenni minden lépést, amellyel elkerülhetem a további fölösleges vérontást. Egy nemzet, amely az őseitől örökölt földet utóvédharcok színhelyévé változtatja egy már amúgy is elveszített háborúban, rabszolgaszellemtől vezetve és idegen érdekek védelmében, elveszíti a világ közvéleményének becsülését. Aggodalommal eltelve vagyok kénytelen kijelenteni, hogy Németország már nagyon régen megszegte a szövetségi hűséget, amelyre velünk szemben kötelezve volt. Egy idő óta mindig újabb és újabb magyar csapatokat küldött a határontúli harcokba, az én akaratom ellenére és tudtomon kívül.”

– fogalmazott kiáltványában a kormányzó.¹⁰ „Az emberek fellélegzenek, mert az utóbbi napok bizonytalansága után mindenki úgy érzi, hogy valami történt” – jegyezte fel naplójában ezzel kapcsolatban Grósz. Sajnos azonban az érseknek hamar be kellett látnia, hogy még korai volt örülni a várt békének. Még ugyanezen a napon a Gestapo elrabolta ifjabb Horthy Miklóst nyilas és németbarát tisztek támogatásával. A tisztikarban ekkorra már egyre jobban csökkent Horthy támogatói köre, vele ellentétben ők még mindig bíztak abban, hogy Magyarország győztesen kerülhet ki a háborúból. Még október 15-én Vörös János vezérkari főnök nevében egy ellenproklamációt is felolvastattak a rádióban a nyilasok, ami a harcok folytatására szólított fel. Így azok, akik a kormányzóhoz voltak hűségesek, s letették volna a fegyvert, az egymásnak ellentmondó hírek miatt folytatták a harcot. Edmund Veessenmayer német követ nyomására – a külvilágtól egyre inkább elszigetelődő kormányzó – lemondani kényszerült, majd családjával együtt letartóztatták és a hirschbergi kastélyba internálták.¹¹ „Annyi aggodalmon mentünk keresztül, olyan sok keserű csalódás ért bennünket, hogy szükség volt egy kis időre, míg megnyugodtam, s helyreállt lelki egyensúlyom” – emlékezett meg erről naplójában a kormányzó felesége.

⁹ LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: Egyház és állam Magyarországon, 1919–1945. Bp., 2005. 257. p.; HORTHY MIKLÓS: Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 287–288. p.

¹⁰ Uo., 332–334. p.

¹¹ BERN ANDREA: A napló a korszak kutatójának szemével. In: HORTHY MIKLÓSNÉ: Napló, 1944–45. Bp., 2015. 12–13. p.

ge 1944. november 6-án.¹² A kormányzó a hatalmat 1944. október 16-án az általa teljesen alkalmatlannak tartott Szálasi Ferencnek, a nyilasok vezetőjének volt kénytelen átadni, akik a háború folytatása mellett kötelezték el magukat. A kormányzó elfogatásáról Grósz érsek négy nappal később értesült. „A kormányközlés ezt úgy mondja, hogy a kormányzó német védelem alá helyezte magát. Most aztán szabad a vásár. Mondhatnak a kormányzó nevében, amit akarnak. A hatalmukban van, tehát nem védekezhetik”¹³ – látta át a valós helyzetet az érsek.

Menekültek Kalocsán

„Kezdjük közelebbről is megismerni a háborút. Napok óta szekerek végeláthatatlan sora vonul keresztül Kalocsán” – írja az érsek 1944. október 11-i naplójegyzésében. A menekültek ekkor még a Bácskából és Bánátból érkeztek, köztük nagy számban voltak németek. A menekülők egy részét Foktő felé irányították, hogy a Dunán átkeljenek. Október 13-án bácskai székelyek nagyobb csoportja vonult át a városon papjuk vezetésével.¹⁴

1944. október 9-én Grósz érsek a tanulmányaikat Kalocsán folytató vidéki diákokat és kispapokat elbocsátotta, hogy hazatérhessenek – feltéve, ha tudnak – vagy a Dunántúlra menjenek „a katonasághoz egészségügyi vagy hasonló szolgálatra jelentkezzenek”.¹⁵ Október 11-én Erdős József¹⁶ zárdaiskolai igazgató javasolta az érseknek, hogy az áthaladó menekülteket meleg levessel és teával lássák el. Ezeket az érseki konyhán, a szemináriumban és a kanonokok házában főzték meg, majd a város asszonyai, papok és nővérek osztották szét.¹⁷ 1944–1945-ben több egyházi épületet is lefoglaltak, ezekben katonakórház működött ideiglenesen.

Kiürítési parancs

Október 15-én, reggel nyolc órakor Kalocsa-szerte kiürítésre felszólító plakátok jelentek meg. Ezek értelmében minden 18–60 éves korú férfinak el kellett hagynia a várost – ebbe beletartozott volna az ekkor 57. életévében járó érsek is. A felszólítás ellenére azonban „Senki sem készülődik, senki sem akarja elhagyni otthonát. Akik el akartak menni már elmentek.” A Nagyboldogasszony Főszékesegyházban szentségimádás keretében az érsek vezetésével Magyarországért imádkoztak.¹⁸ Közös gyűlésén a kalocsai papság egyöntetűen úgy döntött, hogy a városban marad, döntésük megnyug-

¹² Uo., 19. p.

¹³ GN. 25. p.

¹⁴ GN. 11., 17. p.

¹⁵ GN. 13. p.; Kujáni György (*1927) építészmérnök, akkori jezsuita diák, Kujáni Ferenc érseki általános helynök unokaöccse is beszámolt erről nekem, beszélgetésünk alkalmával Budapesten, 2016. február 19-én.

¹⁶ Erdős József (1900–1971) – tanítóképezdei tanár, plébános. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Kalocsán végezte. A kalocsai tanítónőképző és óvónőképző igazgatója (zárdaiskolai igazgató) volt. Vö.: ASBÓTH MIKLÓS: Kalocsai életrajzi mutató. (Befejezett életművek.) (Kézirat.) Kalocsa, é.n. Online: Tomori Pál Városi Könyvtár, Kalocsa. Online: <http://www.tpkkalocsa.hu> – 2011. augusztus.; VICZIÁN JÁNOS: Erdős József. In: MKL. III. Bp., 1997. 220. p.

¹⁷ GN. 13–14. p.

¹⁸ GN. 21. p.

atáon hatott a hívekre. Október 21-től 1945. április 29-ig megszűnt az áramszolgáltatás, csak a jezsuita gimnáziumban működött egy kisteljesítő dinamó, ezzel elsősorban egyházi épületeket láttak el.¹⁹

A kiürítés levezénylésével a kalocsai csendőrséget bízták meg. Tíz nappal később, október 25-én – mint ahogy az érsek beszámol róla naplójában – két csendőrhadnagy kért sürgősen bebocsátást hozzá. Az érsek név szerint nem említi, de a levéltárban fellelhető iratokból mégis ismerjük őket: Palocsay Zoltán és Pittner Tivadar voltak. Szerencsések vagyunk, mivel az ekkor történekről öt személy szemszögéből is értesülünk: közvetlenül a jelen lévő Grósz Józseftől, Gombos Károlytól,²⁰ Palocsaytól és Pittnertől; illetve az eseményekről a Palocsayn keresztül informált Cselényi István²¹ sátoraljaújhelyi kórházlelkész tollából. A csendőrök közölték a főpappal, hogy haladéktalanul meg kell kezdeni Kalocsa, valamint környékének kiürítését. Hangsúlyozták, hogy az ellenkezőkkel szemben a hatóságok akár fegyverrel is felléphetnek. Az érsek válaszul határozottan kijelentette, hogy ő bizony nem hagyja el székvárosát, a pápa iránti engedelmessége²² és hívei iránti felelőssége sem engedné, hogy így döntsön. Közölte, hogy híveivel marad, legfeljebb csak akkor távozik, ha már mindenki más elhagyta a várost. „Egyébként rendelkezésükre állok: ha csendörgolyótól kell elpusztulnom, hát legyen! [...] Ha már mindent el akarnak itt pusztítani, nem lesz kár értem sem.”²³ A parancsot, amit a csendőrök kaptak, őrülségnek nevezte, amit ki is fejtett. A parancs ugyanis nem tartalmazott konkrétumokat. Nem szögezték le benne pontosan, hogy hogyan kell, hogyan lehet a leggyorsabban és legbiztonságosabban végrehajtani a térség kiürítését. Grósz álláspontja szerint a Dunántúl ekkorra már túlzásfolttá vált – ami meg is felelt a valóságnak. Az érseknek afelől sem voltak kétségei, hogy a kelet felől érkező szovjet csapatok előbb-utóbb a Dunántúlra is el fognak jutni, még ha ez idáig még Kalocsát sem érte el a front, így hasztalan menekülni. A beszélgetés végére egyre élesebb hangon fakadt ki, és bírálta az ország vezetőségét vakságáért, beleértve Szálasit is. „A nép már végsőkig el

¹⁹ ASBÓTH MIKLÓS – ROMSICS IMRE: Kalocsa múltja és jelene. Kalocsa, 1998. (továbbiakban: ASBÓTH–ROMSICS, 1998.) 159–160. p.

²⁰ Gombos Károly (1907–1982) – A Bács-Bodrog vármegyei Újverbászon született, 1932-ben szentelték pappá. 1935-től főszentszéki iktató és jegyző, érseki szertartó, h. teológiai tanár. 1940-től érseki titkár, 1944–1950-ig érseki irodaigazgató, 1948-ban segédpüspökké nevezték ki, majd kinevezését visszavonták. 1951-ben egy mellékperben 5 évre ítélték. 1956-ban kilépett a papi rendből (hosszas lelki vívódás után kérvényezte a pápától, de nem azért, mert hitét veszítette volna el, a meghurcoltatása viselte meg), 1959-ben megnősült. Vö.: VICZIÁN JÁNOS: Gombos Károly. In: MKL. IV. Bp., 1998. 130–131. p.; HETÉNYI VARGA KÁROLY: Papi sorsok a horogkereszt és a vöröscsillag árnyékában. 2. A kalocsa-bácsi, csanádi, erdélyi, nagyváradai egyházmegyék üldözött papjai. Abaliget, 1994. 54–56. p.

²¹ Cselényi István (1879–1950) – kassai egyházmegyei, mesterkanonok, pápai kamarás, szentszéki titkár

²² Az érsek ugyan három hónapra elhagyhatná székhelyét az 1917-es CIC 338. kánon (a felhasznált szövegkiadásra ld. 5. sz. jegyz.) rendelkezései alapján, de ennek lejártával vissza kellene térnie székhelyére. Grósz látva az események alakulását úgy ítélte meg, hogy erre belátható időn belül nem lenne lehetősége.

²³ GN. 30. p.

van keseredve. Ennek a népnak már nem imponál a csendőrfegyver. Addig táncoltak az idegein, hogy már a haláltól sem fél. Hát csak gyilkolják magyar csendőrök a magyar népet, ha úgy tetszik!”²⁴ – írta naplójába. Grósz bevallása szerint a naplóbejegyzés a csendőrök távozása után íródott, amelyen érezhető is felkavart lelkiállapota. Az érseket sehogyan sem sikerült meggyőzniük, hogy változtasson álláspontján. Gombos Károly érseki irodavezető a távozó csendőröknek még odaszólt, hogy „azért akarnak innen eltávolítani, hogy a németek kirabolhassák ezt a vidéket is, hiszen itt állnak Dunapatajnál (14 km Kalocsától északra), teherautóik üresen.” Gombos, Cselényi Istvánnak írott levelében visszaidézi Palocsay neki adott válaszát: „Ha ez nem volna – letakarta paroliját és rangjelzéseit –, én is így beszélnék, mint Főtisztelendő úr.”²⁵

A másnap, október 26-án kelt rendeletben Heszlényi József²⁶ altábornagy, „A m[agyar] kir[ályi] 3. hadsereg parancsnoka a m[agyar] kir[ályi] kormány intézkedése alapján” újfent rendeletet hirdetett ki, mely „Kalocsa m[agyar] város és járás községeinek teljes anyagi és személyi kiürítését, azonnali hatállyal” elrendelte. A rendeletben felsorolták, mely „közszükségleti cikkek (kenyérgabona, liszt, zsír)” azok, melyeket mindenki vegyen magához, illetve, hogy miket ne vigyenek magukkal semmiképpen sem (szőnyegek, képek). Mindezek mellett felszólították a lakosságot, hogy minden szállításra alkalmas járművet, eszközt vegyenek igénybe. Azt is közölték, hogy a Dunántúlra menjenek, de, hogy ezt követően hol tudják meghúzni magukat, arról a rendelet ezúttal is hallgatott.²⁷ Dabason egy megbeszélésen a helyi polgármester felvetésére – „Miért kell kiüríteni, hogyan és hová?” – csupán annyi volt a válasz, hogy Szálasi ehhez ragaszkodik. Az érsekre gyalázkodó kijelentések is elhangoztak a nyilasok részéről.²⁸

Végül az október 28-án reggel kifüggesztett kényszer-kiürítési rendeletről „A kalocsai helyi hatóságok [...] megállapították, hogy [...] végrehajthatatlan, a csendőrség pedig a déli órákban a kifüggesztett rendeletet letépte, mert egy nem létező szerv (városi és járási katonai közigazgatási parancsnokság) adta ki.” A kiürítést a Kalocsán átvonuló magyar csapatok parancsnokai is különbözőképpen értékelték, az egyik „hülyeségnek minősítette [...], a másik viszont azt mondta, hogy feltétlenül meg kell csinálni.”²⁹ Grósz minden parancs és a németek utasítása ellenére sem volt hajlandó székhelyét elhagyni.

Az érseknél járt fiatalabbik csendőr, Palocsay hadnagy két évvel később egy 1946. április 29-én iktatott levélben, mint internált (forrásokból nem derül ki, hogy hová) fordult a főpaphoz. „Küldjenek el részemre egy olyan értelmű, formájú nyilatkozatot, melyben igazolják azt a tényt, hogy Nagyméltóságodékkal ebben az ügyben értekeztem, és e parancsom értelmében a város kiürítését nem hajtottam végre, hanem ezt saját elhatározásomból mellőztem, amik következményeként Nagyméltóságod és egész

²⁴ GN. 31. p.

²⁵ KFL I. 1. a. 1218/1946.

²⁶ Heszlényi József (1890–1945) – Eredetileg Heyszl József, katonatiszt.

²⁷ KFL I. 1. a. 7374/1944.

²⁸ GN. 32. p.

²⁹ GN. 33., 35. p.

környezete, valamint a városnak komolyan gondolkodó lakosságának sikerült otthonában maradnia és vagyonát megmenteni.”³⁰ Pittner, a másik csendőr – ugyan arra nem találtam forrást, hogy internálva lett volna – szintén arra kérte az érseket, hogy adjon számára igazolást, „hogy a mindenkire kötelező igazoltatási eljárás alkalmából felhasználhassam” – írta még 1945 augusztusában.³¹ A főpap szó szerint ugyanazt a válaszlevelet küldte számukra, melyben kifejtette, hogy nem tudja teljesíteni kérésüket, mivel neki nincs arról tudomása, hogy Pittnerék saját megfontolásukból, vagy netán felsőbb utasításra hagytak-e fel a kiürítés tervével, így nem adhat igazolást.³² Palocsay érvelését csakugyan nem igazolja semmi. A Palocsay érdekében író Cselényinek (aki gyermekkorától ismerte a csendőrt, nála volt elsőáldozó) Gombos Károly érseki irodaigazgató megírta, hogy véleménye szerint a fiatalemberen látható volt, hogy nem meggyőződésből cselekszik, hanem parancsra, esetleg kényszerből, de ő sajnos egyebet nem tud tenni érdekében; Grósz válaszlevelét már elküldte a volt csendőrnek.³³

Kalocsa szovjet megszállása – 1944. október 31.

Október 28-án „Estefelé magyar katonaság érkezett a városba. Átvonulóban vannak a Dunántúlról.” Átvonulásuk 29-én is folytatódott. Németbarát, illetve nyilas körökben elhangzott az a kijelentés – mint már a bevezetőben is említettem –, hogy Grósz azért nem akarta elhagyni székvárosát, hogy a bevonuló szovjeteket sóval és kenyérral fogadja majd. „Nekem ugyan könnyebb volna valamelyik dunántúli püspöki palotában vagy Pannonhalmán üdülnöm most, ha a lelkiismeretem ezt megengedné, de ilyen hitvány emberek kedvéért nem hagyom el népemet” – méltatlankodott naplójában a főpap. A lakosság reakciója is őt igazolta, „Még protestáns ember is akadt, aki azt mondta: Az Isten áldja meg az érsek urat azért, hogy nem hagyott el bennünket!”³⁴ Mindazonáltal még Grósz 1961. október 3-án bekövetkező halálakor is keveredtek, illetve összemosódtak a közbeszédben az érseknek az egymást váltó megszállásokkor tanúsított magatartásáról a valós és téves információk. Szakács Gyula, az akkori Bács-Kiskun Megyei Tanács VB. Titkárság egyháziügyi főelőadója, miniszteri biztos egyik jelentésében erről így számolt be: „Ezzel kapcsolatban Kalocsán voltak olyan vélemények is, hogy Grósz érsek 1944-ben az érseki székház kapujában fogadta a felszabadító szovjet csapatokat, neki köszönheti a város, hogy megmenekült a németek által tervbevetett kiürítéstől stb., mindezért megilleti a végtisztesség.”³⁵ A találkozása a szovjetekkel azonban nem teljesen ilyen módon történt meg, mint látni fogjuk.

³⁰ KFL I. 1. a. 1128/1946.

³¹ KFL I. 1. a. 1778/1945. Mivel az ország politikailag fokozatosan balra tolódtott, így azoknak, akik a korábbi rendszerben valamilyen pozíciót töltöttek be, létérdeke volt, hogy a sokszor súlyos és gyakran a törvényességet is mellőző büntetést elkerülje.

³² KFL I. 1. a. 1128/1946.

³³ KFL I. 1. a. 1218/1946.

³⁴ GN. 33–34. p.

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára. XXIII. 2. g. (= Egyháziügyi előadó iratai: Grósz József kalocsai érsek temetéséről.) 10/1961. 1–2.

A magyar utóvédek, abban a reményben, hogy Kalocsa megszállását meggátolhatják, a mai Damjanich utcától a Malatin térig húzódó, azóta feltöltött Vajas mellékágot átívelő Görbe csárdai hidat – a mai Bátyai út elején – felrobbantották.³⁶ A szovjetek végül az Érseki Kastélyhoz legközelebbi átkelő, a Papok hídja felől jöttek be a városba.

Október végén egyre többször lehetett ágyúdörgést hallani a távolból, vadászgépek repültek át a város felett. Október 30-án dél előtt pár perccel értesítették az érseket, hogy a szovjetek a Rém–Borota–Hajós vonalon álló honvédeket bekerítették. Az ellenséges csapatok másik szárnya Baja felől elérte Dusenokot és várható volt, hogy 31-én elérik Kalocsát. Kalocsa ekkorra már helyi vezetés nélkül maradt, a polgármester is elmenekült. „Az ágyúzás tovább tart. Du. 5 óra tájban minden elcsendesül, de 6 óra után újra megindul a zene-bona, most már egészen közlőről, és tart este 10 óra utánig [...] Az éjjélkor újból meginduló lövöldözést még hallom, aztán elalszom.”³⁷ Az érsekség alkalmazottai a kastélyban töltötték az éjszakát családjaikkal.

1944. október 31-én, kedd délelőtt, Grósz a szentmisét ágyúdörgés közepette mondta, „A hálaadás alatt már a fejünk fölött süvitenek az aknák” – írja naplójába.³⁸ Az egyik bomba Horváth Győző³⁹ segédpüspök házának melléképületébe, kettő a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolánövérnek zárdájának kertjébe, egy pedig a Szentháromság-szobor mellett csapódott be. Szerencsére senki sem sérült meg. Ekkor már nem először érte támadás a várost. Április 13-án 9³⁰-tól négy órán át volt légiriadó, ekkor a bombatámadás károsultjainak Grósz érsek 1000 P-t és a kastélyban 8 szobát ajánlott fel,⁴⁰ a Főszékesegyházi Káptalan⁴¹ pedig 3000 P-t. Kanonoki beiktatásukkor Kerner István nagyszemináriumi rektor és Egerth Jakab⁴² apatini apátplébános ugyancsak 1000–1000 P-vel segítette

³⁶ ASBÓTH MIKLÓS: Kalocsai és Kalocsa környéki hidak. (Kézirat.) Kalocsa, 1999. Online: Tomori Pál Városi Könyvtár, Kalocsa. Online: <http://www.tpkkalocsa.hu> – 2011. augusztus. 3. p.

³⁷ GN. 1995. 35. p.

³⁸ GN. 36. p.

³⁹ Horváth Győző (1867–1944) – Haynald Lajos bíboros, kalocsa-bácsi érsek szentelte pappá 1890-ben, több tisztséget is betölt az Érseki Hivatalban, majd 1912-től martiropolisi címzetes püspökké és kalocsai segédpüspökké nevezték ki. 1930-tól Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye küldötte a Felsőházban. 1931-től nagyprépost és felsőházi tag. A szovjet megszállás igen rosszul érintette. Vö.: TAKÁCS EMMA: Horváth Győző. In: MKL. V. Bp., 2000. 48–49. p.; GN. 50., 76–78. p.

⁴⁰ KFL I. 1. a. (= Residentia) 2634/1944.

⁴¹ A Kalocsai Főszékesegyházi Káptalan tagjai a szovjet megszállás idején: Horváth Győző nagyprépost, Huber Lipót olvasókanonok, Tantos Gyula éneklőkanonok, Kujáni Ferenc örkanonok, Kőszeghy Mihály bácsi kisprépost, Gonczlik Kálmán főszékesegyházi főesperes, Kerner István bácsi főesperes, Horváth Alajos idősebb mesterkanonok és Egerth Jakab ifjabb mesterkanonok (a tiszai főesperesi stallum üresedésben volt).

⁴² Egerth és Égerth alakban is előfordul a forrásokban.

a rászorulókat.⁴³ Augusztus 20-án a Szent István-napi ünnepséget is légiriadó zavarta meg, a Szentháromság térről a nagyszemináriumi óvóhelyre húzódtak be az ünneplő hívek. 28-án két gép légicsatája zajlott le a város felett, ekkor a Nagyszemináriumtól a jezsuita templomig géppuskalövedékek fúródtak a falakba, szerencsére ekkor sem sérült meg senki.⁴⁴ A kastély pincéjében is óvóhely volt kialakítva a sebesült katonák számára. (Ők kétszer is folyamodtak Gomboson keresztül az érsekhez, hogy egy rádiót kapjanak; arra, hogy tudta-e teljesíteni kérésüket az érsek, nem találtam adatot.⁴⁵)

A főpap 1944. október 31-e délelőttjének nagy részét az óvóhelyen töltötte. „Déltájban egy repülőgép jelenik meg, a Duna felől robbanások hallatszanak, imitt-amott géppisztolytüzelést hallunk [...] már a város területén folyik a harc.” Grósz az első szovjet katonát délután egy óraker látta megjelenni a foktői út irányából a Főszékesegyház előtt.⁴⁶ Kalocsára elsőként a 2. Ukrán Front 46. gárdahadsereg 31. lövészhadteste előőrse vonult be.⁴⁷ A jezsuitáknál tanuló, 1944-ben 14 éves Hesz Károly mint szemtanú úgy emlékezik vissza, hogy az első szovjetet ő délután fél kettő–kettő óra körül látta a Fő utca irányából. Valamint, még amikor a magyar katonák Kalocsa térségében voltak, a szovjeteket már látni lehetett a határban lévő kukoricásban.⁴⁸

Szovjet világ kezdete Kalocsán

Az érseket még október 30-ra, felsőházi megbeszélésre hívták fel a fővárosba, erre azonban ő nem utazott fel. Szavaival élve „Hála Istennek [...]. Ma már nem tudtam volna visszajönni.” Ez azért is volt fontos számára, mert tudatában volt, hogy akkor a megszállást követően rágalomhadjárat indult volna ellene, mondván – szavait idézve –, hogy „az utolsó pillanatban mégis megszöktem”.⁴⁹

Grósz érsek így vall érzéseiről a megszállást követő első napon:

„Nehéz órákat élek át. Nekem ugyan még nem volt különösebb bajom a megszállókkal, de nagyon átérzem híveim szenvedéseit. Az orosz tiszték általában jóindulatúak, de a katonaság?! Bekvártélyozzák magukat magánházakba, esznek, isznak, ami megtetszik nekik, elviszik, több helyen erőszakot kíséreltek meg nőkkel szemben. Hiába, régi igazság, hogy jaj a legyőzötteknek.”⁵⁰

Hesz Károly is emlékezik egy estére, amikor két egyenruhás éjszaka kopogtatott a kapujukon. Hesz édesapja, idősebb Hesz Károly, majd az édesany-

⁴³ Vö. *Kalocsai Néplap*, 1944. április 22., 29.; ill. ld.: PETRÁS PÉTER: A kalocsai érsekség története 1942–1944 között. Piliscsaba, 2002. (témavezető: Török József) (továbbiakban: PETRÁS, 2002.) 38. p.

⁴⁴ *Kalocsai Néplap*, 1944. augusztus 26.; ill.: PETRÁS, 2002. 40. p.

⁴⁵ KFL I. 1. a. (= Residentia) érkezett: 1944. augusztus 30-án, szeptember 25-én.

⁴⁶ GN. 1995. 36. p.

⁴⁷ PETRÁS, 2002. 27. p.

⁴⁸ Hesz Károly szóbeli közlése (2010. július 22.) – jegyzetek nálam.

⁴⁹ GN. 36. p.

⁵⁰ GN. 37. p.

ja, Wágner Valentina⁵¹ szökt ki, hogy mit akarnak. A házaspár németeknek gondolta őket, így az asszony – aki tökéletesen tudott németül – beszélt velük. Ezt követően, nemsokára néhány szovjet állított be, így az előbbi két idegen a kertek alatt sietve távozott. Az újonnan érkezett szovjetek ételt, de mindenekelőtt bort követeltek a háziaktól, akik kénytelen-kelletlen engedelmeskedtek nekik.⁵²

Grósz érsek november 1-én több családot is befogadott az Érseki Kastélyba, többnyire olyanokat, akik az érsekség szolgálatában álltak (de előfordultak mások is), hogy legalább ezek az emberek mentesek legyenek a szovjet katonák zaklatásától. Az elhagyott lakásokat a szovjetek előszeretettel törték fel, ami mozdítható volt azt elvitték vagy összetörték. Véleményük szerint az üres házak azért üresek, mert lakóik németbarátok, ezért elmenekültek a városból.⁵³

Mivel Lantay István⁵⁴ polgármester még október első felében elmenekült, vezetés nélkül hagyva Kalocsát, ami így működésképtelenné vált, Grósz érsek még a megszállás előtt, október 23-án többeket a város polgárságából bekéretett a kastélyba. Kalocsán az érsek maradt a legmagasabb rangú és lényegében egyedüli vezető személyiség (A helyzet hasonlított a *civitas aeternab*an történetekhez, ahol ugyancsak XII. Pius pápa⁵⁵ maradt az egyedüli vezető személy, Rómát a királyi család és a kormány is elhagyta.). Mint ismeretes, a nyilasok által elfogatott és elhurcolt Shvoy Lajos⁵⁶ székesfehérvári és Mindszenty József⁵⁷ veszprémi megyéspüspökök kivételével minden magyar katolikus főpap székhelyén maradt. Ekkor kérte fel az

⁵¹ Neve Wagner, Vagner és Vágner alakban is ismert. Teljes neve Wágner Valentina Matild (1902–1974), férje id. Hesz Károly (1888–1957). Családja többi tagja a Wágnert Villányira magyarosította.

⁵² Hesz Károly szóbeli közlése (2010. július 22.) – jegyzetek nálam.

⁵³ GN. 37–38. p.

⁵⁴ Lantay István – Kalocsa megyei város polgármestere 1944. április 26-tól – valójában már április 17-től – 1944. október első feléig, amikor is elmenekült a városból. Korábban Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye aljegyzője volt. Nyilas szimpátiája miatt kerülhetett a város élére, miután vitéz Jaross Andor királyi belügyminiszter indítványozására elődje, a várost 1934. április 9. óta vezető Farkas Géza nyugállományba vonulását kérte. Lantay polgármesterségének idejéhez köthető a kalocsai zsidóság gettóba telepítése, majd a deportálások megkezdése. Vö.: ASBÓTH-ROMSICS, 1998. 159. p.

⁵⁵ XII. Pius (1876–1958) – Eredeti neve Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli. 1901-től különféle pápai dikasztériumokban dolgozik. 1917-től szardeszi címzetes érsek, 1929-től bíboros. 1930-tól 1939-es pápává választásáig államtitkár. Vö.: TÖRÖK JÓZSEF: XII. Pius. In: MKL. X. Bp., 2005. 995–997. p.

⁵⁶ Shvoy Lajos (1879–1968) – A lerombolt Regnum Marianum-templom alapító plébánosa. 1927 és 1968 között székesfehérvári püspök. 1947-től római gróf. XII. Pius pápai trónállóvá is kinevezte. VICZIÁN JÁNOS: Shvoy Lajos. In: MKL. XII. Bp., 2007. 103. p.

⁵⁷ Mindszenty József (1892–1975) – Eredetileg Pehm József, 1944-től veszprémi megyéspüspök, 1945-től esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása, XII. Pius pápa 1946-ban bíborossá krelálta. VI. Pál pápa 1974-ben megüresedetté nyilvánította az esztergomi érseki széket. Vö.: MÉSZÁROS ISTVÁN: Mindszenty József. In: MKL. IX. Bp., 2004. 181–190. p.

érsek Hazai Gyula⁵⁸ volt kalocsai járási főszolgabíró, hogy ideiglenesen, amíg a helyzet nem rendeződik, vegye át Kalocsa város irányítását. Hazai elvállalta a megbízatást 31-i kezdettel. Ezzel a lépéssel az volt az érsek célja, hogy megelőzze azt, hogy a megszállók állítsanak a város élére valakit. November 2-án estére kissé rendezettebb lett a közbiztonság, miután a megalakult nemzetőrség látott el járőrszolgálatot (csapatonként egy-egy szovjet katona két-két nemzetőrrel). A nemzetőrök között volt a tizenhárom Kalocsán maradt kalocsai rendőr is. Meglepetten, de megnyugtatóan vette tudomásul az érsek, hogy az egyháziakkal viszonylag jobban viseltettek a megszállók. Megállapította, hogy a reverendát, szerzetesi habitust viselő személyek vannak talán a legnagyobb biztonságban. Beigazolódott ezzel az az előérzete, amit az iskolanővérek 1933 és 1947 közötti általános főnöknőjének, Vojnich Mária Aquina anyának még a megszállás előtt mondott: „A szerzetesi ruha sokkal jobban megvédi Önöket, mint a világi ruha!” Persze ez nem jelentette azt, hogy nem ért volna semmi sérelem egyházi embert. Példának okáért Tóth István prépostot tetőtől-talpig megmotozták és minden nála lévő pénzt elvették – ugyan fizikailag nem bántalmazták. Megeesett, hogy részeg szovjet garázdálkodott templomban.⁵⁹

Máshol azonban sokkal ijesztőbb volt a helyzet, a szovjet katonák viselkedését illetően. Horváth Mária Patróna iskolanővér egyik rendtársa édesanyjának temetésén vett részt Nagykőrösön. „Az albérlésben egyszer fél éjszakán át az ágyam mellett térdepeltem, hogy ránk ne rontsanak a kint randalírozó oroszok” – emlékezett vissza évtizedekkel később. A Szombathelyen átutazó, ekkor 33 éves Tímár Mária Antida nővére egy szovjet katona rontott rá, egy idős asszonynak azonban sikerült a támadót elijesztenie.⁶⁰

Megszállók által hozott rendelkezések

Hazai Gyula, az érsek által október 31-i hatállyal felkért, majd a szovjet Katonai Parancsnokság által is Kalocsa vezetésére kirendelt, illetve meghagyott városvezető 1944. november 1-én tizenegy pontos hirdetményben közölte a város lakóival, hogy miként járjanak el, mely szabályokat kell betartaniuk a megszállókkal való „gondatlan” együttélés érdekében.

Egyházi szempontból az 1. pont volt a leginkább említésre méltó. Ebben Hazai a megszállók nevében közölte a lakosokkal, illetve a hívekkel, hogy az „Istentiszteletek mint eddig, ezután is minden gátlás nélkül folytathatók”.⁶¹ A pontok többsége azonban korlátozásokat tartalmazott. Ezek röviden felsorolva az alábbiak voltak: november 1-én 8⁰⁰-ig minden személy- és teherautót a Búzapiac térre kellett vinni, ha pedig már a gépkocsi nem volt üzemképes, ebben az esetben a Polgármesteri Hivatalban kellett bejelenteni. (3.) Délig minden fegyvert (2.), valamint rádiót (7.) a városhá-

⁵⁸ Hazai Gyula – kalocsai járási főszolgabíró, majd ideiglenesen kinevezett kalocsai polgármester (hivatalosan helyettes polgármester) 1944. október 31-től, 1945. április 15-ig. A politikai rendőrség valótlan vádak alapján 1946-ban letartóztatta.

⁵⁹ GN. 38–40. p.

⁶⁰ Hivatástörténetek. Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek. Készítette: Bangó Beáta M. Klára – Répa Bernadett M. Anna. Online: Kalocsai Iskolanővérek honlapja: <http://kalocsainoverek.hu> – 2011. március.

⁶¹ KFL I. 1. a. 7374/1944.

za tanácstermébe kellett a lakosoknak beszolgáltatni. „Most érezzük csak, hogy mit jelent egy ilyen készülék a mai embernek különösen ilyen mozgalmasságban. Az ember a megszokott időben önkéntelenül megy, hogy bekapcsolja a készüléket és meghallgassa a híreket, aztán csalódottan ül vissza a helyére.”⁶² 10⁰⁰-ig minden közhivatalnoknak munkába kellett állnia (9.). A megszállók rendelkezése tiltotta a szeszes italok kiszolgáltatását (5.), annak ellenére, hogy a szovjet katonák előszeretettel néztek a pohár fenekére, és – mint a Hesz-házaspár esete is mutatja – nem egyszer követelték a lakosoktól, hogy szolgálják ki őket. A boltoknak a törvényben előírtaknak megfelelően nyitva kellett tartaniuk (4.), este 18⁰⁰ és reggel 6⁰⁰ óra között kijárási tilalom lett bevezetve (6.). Minden férfinak, aki a honvédség bármiféle állományában (tényleges, tartalékos) volt, a főjegyzői szobában kellett megjelennie 12⁰⁰-ig (8.). Az előző nap, október 31-én a zsidó javakat az arra kijelölt helyről elvívőknek vissza kellett juttatniuk (11.). A házakra vörös zászlót kellett kitűzni (10.). Az ellenkezőkkel szemben a kalocsai Katonai Parancsnokság kész volt erőszakkal fellépni. Mindezt Hazai intette a lakosságot, hogy „A kiadott rendelkezéseket teljes egészében teljesítse, nehogy ezzel saját magát, illetve ezáltal a város polgárságának bármilyen hátránya származzon.”⁶³ Hazai november 8-tól a kalocsai járás vezetését is átvette, mivel Egedy Kálmán főszolgabíró is elmenekült, aki pedig 1944 áprilisától állt a járás élén, s főszolgabíróként Hazai hivatali utóda volt.⁶⁴

A november 10-i 2. sz. parancsában a Katonai Parancsnokság elrendelte, hogy ezentúl a magyar pengőn kívül a Szovjet Katonai Parancsnokság által kibocsájtott hadipengő is forgalomba lépett (1 magyar P = 1 hadi P). Ezeket kötelesek a kereskedők és a lakosság elfogadni, ellenkező esetben haditörvényszék elé kerülnek.⁶⁵

Mindezek mellett a Vörös Hadsereg magyarországi parancsnoksága szórólapok útján tájékoztatta a megszállás alá került magyar lakosságot, hogy őket „nem az a cél vezérli, hogy annak bármely részét elfoglalja, vagy hogy megváltoztassa Magyarország társadalmi rendjét.” Emellett más megnyugtató szánt szövegeket is bocsátott a megszálltakra. Az, hogy mennyi volt ebből igaz, azt az ezt követő évtizedek bizonyították. A felhívás azon mondata, mely szerint „A hitlerista rablók és magyar bérenceik rémítgetnek benneteket a Vörös Hadsereg bevonulásával Magyarországra”⁶⁶ – annyiban felel meg a valóságnak, hogy a nyilasok a megszállók tényleges brutalitására rá is játszottak, rémhíreket terjesztve országszerte. Így például a Dunántúlon az terjedt el, hogy „Kalocsa lángokban áll és 2000 a halottak száma”,⁶⁷ továbbá, hogy Grósz érseket a bevonuló szovjetek – Virág Ferenc pécsi megyéspüspökhöz hasonlóan – kivégezték.⁶⁸ December

⁶² GN. 38. p.

⁶³ KFL I. 1. a. 7374/1944.

⁶⁴ GN. 43. p.

⁶⁵ KFL I. 1. a. 7374/1944.

⁶⁶ KFL I. 1. a. 7386/1944.

⁶⁷ GN. 46. p.

⁶⁸ GN. 147. p. Virág Ferencnek – aki 1926 óta állt a Pécsi Egyházmegye élén – ugyancsak nem esett bántódása. 1958-ban, életének 89. évében hunyt el. A szovjet megszállás hozadékaként, egyedülként altorjai báró Apor Vilmos győri megyéspüspök szenvedett mártíromságot, mikor dulakodás közben egy részeg szovjet

14-én a fogságból szabadult kélesi uradalmi tanítótól Grósz érsek ugyancsak különös hírekről szerzett tudomást. A magyar csapatoknak napiparancsban adták ki hetente egyszer a következőket: „Az oroszok Kalocsát a város négy sarkán felgyújtották és teljesen elpusztították; a [fő]székesegyház tornyai is romokban hevernek; dr. Hazai városvezető százsámra végeztette ki az embereket; akik a tűzben és a vérfürdőben el nem pusztultak, azokat az oroszok összefogták, fülükbe bélyegzőt égettek, homlokukra sarló- és kalapácsjelvényt ragasztottak és elhurcolták őket Kievbe.”⁶⁹ A dunántúliak számára az efféle álhírekkel elérték, hogy még jobban kétségbeessenek. A Szálasi-kormány célja a szándékos dezinformálással az volt, hogy félelmüket kihasználva minél inkább a harcra, ellenállásra hangolják az embereket, lévén a cél, hogy túléljék a szovjet inváziót, és őket ne érje a fent említettekhez hasonló sors. A később Kalocsára vetődők mind megnyugvással tapasztalták, hogy az efféle nyugatra terjesztett hírek hamisak.

Gombos Károly, Sággy Elek és a szovjetek

Grósz érseknek kalocsai papjai közül többen is nagy szolgálatot tettek az érsek és a főegyházmegye számára, többek között Gombos Károly, Sággy Elek, Kujáni Ferenc, Sztulich Károly,⁷⁰ Bárd János,⁷¹ Gyetvai Péter,⁷² Erdős József és még mások. Közülük két, hozzá talán ekkoriban legközelebb álló aulistájáról részletesebben is megemlékeznek. Ők azok, kik nagyban segítettek munkájukat ezekben a viszontagságos időkben, és hűséges munkatársai voltak, követték utasításait, igazgatták az érseki gazdaságot vagy éppen segítettek azokat, akik erre rászorultak, valamint az uradalmat járva képviselték az érseket. Egyikük, a már említett Gombos Károly érseki irodaigazgató, a másik Sággy Elek,⁷³ az utolsó érseki jószágkormányzó. Utóbbit még

katona többször rálőtt, miközben a Püspökvárba menekült nők védelmére kelt. Az 53 éves püspök 1945. április 2-án halt bele sebesülésébe. 1997-ben II. János Pál pápa avatta boldoggá a vértanú püspököt.

⁶⁹ GN. 73. p.

⁷⁰ Sztulich Károly (1918–1964) – Eredetileg Strilich, horvátosan Karlo Strilić, Grósz József érsek bizalmas munkatársa. Az 1951-es Grósz-perben őt is elítélték. Évtizedeken keresztül szolgált aulistiként Kalocsán. Vö.: DIÓS ISTVÁN: Sztulich Károly. In: MKL. XIII. Bp., 2008. 499. p.

⁷¹ Bárd János (1908–1982) – 1933-ban szentelték pappá. 1950-ben lett kalocsai segédpüspök és ulpianai címzetes püspök. Grósz 1961-es halálát követően kalocsai apostoli kormányzóvá nevezte ki a pápa, de hivatalát állami hozzájárulás híján nem tudta átvenni, s jogait sem tudta így gyakorolni. Vö.: DIÓS ISTVÁN: Bárd János. In: MKL. I. Bp., 1993. 613–614. p.

⁷² Gyetvai Péter (1912–1988) – Pappá szentelésére 1938-ban került sor. Grósz érsek bizalmas aulista papja. A Grósz-perben 1951-ben őt is elítélték. 1946-ban lett tiszteletbeli kanonok. Vö.: TAKÁCS EMMA – HETÉNYI VARGA KÁROLY: Erdős József. In: MKL. IV. Bp., 1998. 300–301. p.

⁷³ Sággy Elek (1906–1991) – A Sopron vármegyei Bón született, 1931-től pap. 1937-ben szerzett mezőgazda oklevelet Magyaróvárott. 1939-től szombathelyi püspöki, 1943–1946-ig kalocsai érseki jószágkormányzó. 1944 őszén a nyilasok elhurcolták, végül azonban kiszabadult. 1945-ben címzetes apát, 1946-tól a vasvár-szombathelyi székeskáptalan kanonokja. Mivel dicsérte Mindszenty bíborost egy prédikációjában

Grósz érsek vitte magával Szombathelyről Kalocsára.⁷⁴ 1944-ben még mindketten erejük teljében voltak, Gombos 37, Sággy 38 éves volt. Az érsek mellett végzett munkájukról a legtöbb információt a főpásztor naplójából tudunk meg a tárgyalt időszakban. A naplóban ők ketten vannak a legtöbbször említve Grósz munkatársai közül.

Sággy jószágkormányzó 1944. november 11-én az érseki uradalom böddi gazdaságát kereste fel a főintéző társaságában. „Ott is ép úgy megy a [szovjetek részéről] a harácsolás, mint máshol, a munka pedig éppen olyan rosszul megy, mint a legtöbb helyen.”⁷⁵

Cserenkov ezredes, a kerület szovjet parancsnoka először a miskei plébánián⁷⁶ rendezkedett be. A katonai vezető november 9-én tette tiszteletét az érsek előtt egy másik tiszt, Dalickij⁷⁷ társaságában, a vizitet Grósz 17-én viszonzta Sággy és Gombos kíséretében, ez alkalommal már Kalocsán, mivel az ezredes beköltözött a városba. A három pappal kellő udvariassággal bántak.⁷⁸ A vacsorán felmerült Nyikolaj Leonidov gárdaezredes részéről, hogy az érsek intézzen főpásztori szózatot híveihez megnyugtatás gyanánt; ez ügyben másnap Grósz újra megbeszélésre küldte a parancsnokhoz Gombost és Kujáni Ferenc érseki általános helynököt.⁷⁹

November 18-án Gombos irodaigazgató a leningrádi Dalickij ezredessel⁸⁰ „végigjárta azokat az egyházi épületeket, illetve intézményeket, amelyekben [...] komolyabb kifogások merültek fel az orosz katonák viselkedése ellen”. A tiszt ezekben rendet teremtett, még ha csak ideig-óráig is. Ezzel párhuzamosan Cserenkov ezredes Sággy kíséretében a csornai gazdaságba autózott, ahonnan kizavarta katonáit, az ottani parancsnokot pedig másnapra berendelte Kalocsára.⁸¹ Sággy kérésére Dalickij és Cserenkov ezredesek a csornai állatállomány ügyében is intézkedtek, mivel azokat korábban elhajtották katonáik. November 27-én a két Kalocsáról távozó tiszt tanácsára az állatokat a kalocsai gazdaságba hozták át.⁸²

1949 húsvétján letartóztatták, majd 5 hónapra bebörtönözték. 1952-ben ismét letartóztatták, mert nem volt hajlandó Pétery és Kovács püspökök ellen vallani. 1953-ban 5 év börtönre ítélték. 1955-ben szabadult, az 1956-os forradalom leverése után újra letartóztatták. 1957-ben Tökölre internálták. 1968-tól éneklőkanonok és sárvári főesperes. Vö.: VICZIÁN JÁNOS: Sággy Elek. In: MKL. XI. Bp., 2006. 798. p.

⁷⁴ Grósz vette rá korábban, hogy gazdasági tanulmányokat végezzen, így alkalmas lett arra, hogy jószágkormányzó legyen. – Hesz Károly szóbeli közlése (2010. július 22.), jegyzetek nálam.

⁷⁵ GN. 45. p.

⁷⁶ A megszállás idején Szőke János (1885–1959) plébános és Rábai András (1910–1988) káplán szolgált a miskei plébánián.

⁷⁷ Grósznál Dalickiként szerepel. Civilben egyetemi tanár volt Leningrádban.

⁷⁸ GN. 43, 52. p.

⁷⁹ GN. 52–53. p.

⁸⁰ „Az orosz tisztok csak hadnagynak mondják, ő maga ezredesnek tituláltatja magát, de biztosra veszem, hogy nem katonai a beosztása és rangja és olyan hatalma van, amelyet nemcsak az egyszerű katonák, hanem a magasabb rangú tisztok is respektálnak.” GN. 54. p.

⁸¹ GN. 54. p.

⁸² GN. 58., 61. p.

Miután december első hetében a szovjetek elhagyták Kalocsát a front vonultával – a parancsnok 7-én távozott –, csak néhányan maradtak helyben, az új kinevezett parancsnok később érkezett. Az érsek megbízásából Sághy jószágkormányzó december 5-én Bajára utazott az ottani parancsnokhoz – mint később kiderült eredménytelenül, bár illendően fogadták. Kérte a parancsnokot, hogy vegye védelme alá az érseki uradalom gazdaságait, mert amióta Kalocsáról a Katonai Parancsnokság kivonult, ellenőrző hatóság hiányában „kifosztották a kélesi gazdaságot, ma [7-én] pedig jelentették, hogy ugyanez történt a hildi és érsekhalomi gazdasággal is”. Az érsek tartott attól, hogy legközelebb már a lakókat fogják kifosztani. Gombos Károlynak hosszas fáradságot nem ismerő tárgyalások következményeként sikerült december 8-án elérnie, hogy Kalocsa élére új tanács álljon fel. Az alakuló ülésre 10-én került sor.⁸³

December közepére Sághy Elek már minden erejével arra törekedett, hogy az érseki uradalom állatállományát az elhajtás elől, más javakat az elrablás elől megmentse. „Szegénynek valósággal fizikai fájdalmat okoz az érseki uradalom széttölése [...] A legjobb úton voltunk arra, hogy a hatalmas vagyont a köz javára kamatoztassuk és most az előtt a feladat előtt állunk, hogy mindent előlről kezdjünk, ha ugyan túléljük a pusztulást.”⁸⁴

Sághy 1944 karácsony másnapján az érsekség nevében *quasi* szerződést kötött a szovjetekkel 30 ökör visszaszolgáltatásáért, néhány vagon széna, szalma fejében, de ezt végül a megszállók nem tudták teljesíteni, nem találván az állatokat. A szalma és széna árát viszont január 17-én kifizették. Tíz nappal később Sághy Miskéről visszaszerezte az elhajtott 50 drágszéli tinót,⁸⁵ két nappal később a dunai jégzajlás miatt sikertelenül akart átkelni Izsák-pusztánál, a túlpárti érseki erdőségeket ellenőrizni. A jószágkormányzó rendszeresen tárgyalt gazdasági ügyekben a parancsnoksággal.⁸⁶ 1945. január 4-én Sághy Csornán járt. A jószágkormányzót felhívta a szovjetek viselkedése az uradalom cselédjeivel. „Hetek óta istállóban élnek; lakásaikba a repülőtéren orosz katonák telepedtek be.”⁸⁷ Sághy Elek körútjai során egyre nehezebben viselte a szovjetek túlkapásait, az emberek vegzálását. „Lesz ez még rosszabbul is” – „nyugtatta” érseke.⁸⁸ Hagyó-Kovács Gyula⁸⁹ előszállási ciszterci jószágkormányzó hasonló pusztulásról tájékoztatta a főpapot 1945. március közepén. Gombos Károlynak február közepén azonban a Drágszállás kellemetlenkedő szovjeteket sikerült a parancsnok elé idéztetnie.⁹⁰

⁸³ GN. 69. p.

⁸⁴ GN. 72. p.

⁸⁵ GN. 81–82., 104., 114. p.

⁸⁶ GN. 83–84., 89. p.

⁸⁷ GN. 92. p.

⁸⁸ GN. 111. p.

⁸⁹ Hagyó-Kovács Gyula András (1888–1960) – ciszterci pap, mezőgazdász. 1908-ban lépett a ciszterek közé, az egyszerű fogadalmat 1910-ben, az örökfogadalmat 1913-ban tette le. 1913-ban szentelték pappá is. Egyházon belül és kívül is közmegbecsülésnek örvendett szakértelméért és gazdasági hozzáértéséért. A Grósz-perhez csatolva őt is elítélték 1952-ben. Vö.: Sz. Gy.: Hagyó-Kovács Gyula. In: MKL. IV. Bp., 1998. 471–472. p.

⁹⁰ GN. 138., 170. p.

Gombos irodaigazgató a parancsnokság segítségével visszaszerezte az eltulajdonított érseki szánkót; sikerült jó kapcsolatot kiépítenie a parancsnoksággal. Ezt így jellemzi az érsek: „úgy jár be-ki a parancsnokságon, mintha oda tartozna. Szinte elvárják, hogy mindennap benézzon, ha van ott dolga, ha nincs. A városparancsnok helyettese [...] egy üveg benzint adott neki öngyújtója számára és tűzkövet [...] és biztosította, hogy akár-mikor literszámra kaphat benzint, csak szóljon, ha kell valami.”⁹¹ Ez Grósznek is kedvezett, mivel köztudottan erős dohányos volt.

„Főpásztori szózat a béke kieszközlésére”

Grósz, tartva attól, hogy a megszállók propaganda célokra használnák fel híveihez szóló szózatát, Leonidov fentebb olvasható felvetését először visszautasította, végül azonban meggondolta magát, és november 18-án beküldte a Katonai Parancsnokságra ez ügyben Kujáni helynököt és irodaigazgatóját, értesítendő Cserenkov ezredest álláspontja megváltozásáról. A beszéd még aznap elkészült.

A szózatától azt várta, hogy megnyugtatóan fog hatni a megszállás alatt lévő főegyházmegyéje lakóira, mert „híveimnek bizonyára jól esik, ha főpásztorukról hallanak és a nehéz időkben egy pár bátorító és buzdító szót hallanak tőle”. Emellett azt is remélte, hogy cserében a szovjetek a felmerülő panaszokat haladéktalanul orvosolni fogják.⁹² A beszédét mindenképpen úgy akarta megírni, hogy azt ne lehessen se propagandaként, se Egyházellenes agitációként felhasználni később.

Grósz József 1944. évi XVIII. érseki körlevelében közreadott főpásztori szózatában⁹³ megnyugtatólag kijelentette minden papja és híve számára, hogy érseki székvárosát nem hagyta el a megszálláskor, hanem a Gondviselés kegyelmében bízva kalocsai hívei körében maradt, hogy jelenlétéből meríthessenek erőt. Ezzel a közléssel a rémhíreknek is elejét akarta venni, ami róla és Kalocsáról terjedtek el. A főpap utalt a november 1-i Hazai-féle hirdetményben foglaltakra, ami az istentiszteletek szabad megtartását garantálta, valamint köszönettel vette tudomásul, hogy a szovjet parancsnok engedélyezte, hogy minden vallási, liturgikus tevékenység akadálytalanul elvégezhető lehessen. Reményét fejezte ki, hogy nem csak Kalocsán, hanem a főegyházmegye más megszállás alatt lévő településén is így jártak/járnak el a szovjetek. A Vörös Hadsereg felhívásával, már amennyiben a megszállók csakugyan a háború mielőbbi befejezésére törekszenek, és céljuk a béke helyreállítása, ez esetben egyetértéséről biztosította a szovjet felet, mivel „Minket is a béke őszinte szándéka és akarása vezetett a múltban, mikor a békéért imádkoztattunk és ismételten előírtuk papjainknak és híveinknek, hogy a békéért nyilvános könyörgéseket tartsanak.”

Fontos hangsúlyozni, hogy Grósz főpásztori szózatában Horthy Miklóst Magyarország törvényes kormányzójának nevezte, *ergo* őt ismerte el az ország legitim államfőjének, nem pedig a magát nemzetvezetőnek tituláló, egyben állam- és kormányfő Szálasi Ferencet. Ehelyütt megemlékezett a kormányzó sikertelen kiugrási kísérletéről is, melyről „A hozzánk jutott hírekből megállapítható az, hogy ezt a lépést a nép legszélesebb rétegei

⁹¹ GN. 97., 101. p.

⁹² GN. 52–53. p.

⁹³ Ld. Dokumentum.

megnyugvással fogadták.” Szózata végén az érsek további imáiról biztosította szenvedő híveit, és azokat is imára, imahadjáratra szólította fel a békéért.

Grósz érsek a balratolódás időszakában

Mikor 1946. február 5-én Janzer István kalocsai nemzetgyűlési képviselő és Hazai Gyula városvezető találkozott Kecskeméten Márkus Ferencsel, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjával, utóbbi nem győzött csodálkozni, hogy „Kalocsa és környéke az általuk megjárt vidékekhez viszonyítva valóságos paradicsom, pedig pizsok és pusztulás itt is bőven van. [...] a kecskeméti mezőgazdasági kamara az itteni állapotok hallatára arról kezdett álmodozni, hogy az ország gazdasági restaurálása innen indul [majd] ki.”⁹⁴ Politikailag – habár a hangulat feszült volt – a baloldali pártokkal és a kalocsai Nemzeti Bizottsággal is érintkezett Grósz, amennyire szükséges volt, de már ő is elkülönítette egymástól a Magyar Kommunista Pártot és a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot. A Miklós Béla vezérezredes elnöklete alatt megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány létrejöttét az érsek örömmel fogadta.⁹⁵ A kalocsai kommunisták kezdetben sikertelenül próbálták a Katonai Parancsnokságot szembefordítani Grósz érsekkel és aulistaival. Úgy gondolták, ha az érseket és munkatársait kellőképpen befektetik a szovjet katonai vezetés előtt, könnyebben magukhoz tudják ragadni a hatalmat Hazai megbuktatásával, mivel ezzel 1945. január 6-án a kommunista Baksa József⁹⁶ kőműveslegény és a Grósz József által aposztatának nevezett Farkas János hivatását elhagyott pap vezetésével kudarcot vallottak, Gombos hathatós fellépésének köszönhetően.⁹⁷

Az egyház- és érsek-ellenes kirohanások a különböző sajtótermékekben fokozatosan szaporodtak meg már 1945-ben is. Például az újságíró a *Dél-Pestmegyében* különös párhuzamot mutatott fel. A régi rendet, az Egyházat Ajtony vezérrel, az 1946-os politikai rendszert Szent István királlyal hozta szinkronba, és még sorolhatnánk más elképesztő hasonlatokat is.⁹⁸ Mikor például a *Kalocsa és Járásában* 1945. november 3-án Kemény Györgyné (MKP) hamis adatok alapján rágalmazta az érsekséget, Sággy közreadta a pontos adatokat a *Nyílttérben*, a lap 10-ei számában, valamint helyreigazítást kért és közölte, hogy a nőt feljelentette becsületsértésért és rágalmazásért.⁹⁹ Máskor viszont pont az ellenkezőjéről olvashatunk. (Vö. a *Kalocsai Kis Újságban* már említett cikket.)

⁹⁴ GN. 129. p.

⁹⁵ GN. 82. p.

⁹⁶ Hazai 1945. április 15-i elmozdítását követően lett csak Baksa Kalocsa városának polgármestere. A város vezetését 1946 júniusáig látta el.

⁹⁷ GN. 93–94. p.

⁹⁸ Kalocsa: az érseki aula homályában még mindig nem akarnak tudni a demokráciáról. In: *Dél-Pestmegye*, 1946. szeptember 29.

⁹⁹ GN. 264. p.; Vö.: KEMÉNY GYÖRGYNÉ: Válaszolunk. In: *Kalocsa és Járása*, 1945. november 3. 2. p.; SÁGGY ELEK: Nyílttér. In: *Kalocsa és Járása*, 1945. november 10. 3. p.

Összegzés

Mindent összevetve, a nehézségek ellenére Grósz József érsek kiváló diplomáciai és politikai érzékének köszönhetően a szovjetekkel, elsősorban a katonai vezetőkkel sikerült konszolidált légkört kialakítani (Mint említettem, a közkatonákkal több probléma volt.). Ebből adódóan a lehetőségekhez mérten sikerült a megszállás tényéből kifolyólag ugyan nehéz, de mégis sokkal élhetőbb viszonyokat teremtenie a lakosság számára – Hazai segítségével. Ezt látszik igazolni Márkus főispán reakciója¹⁰⁰ is, miszerint a kalocsai érsek székhelyén maradásával a város és környéke a körülményekhez képest „kedvezőbben” vészelte át a megszállást, mint az ország más területe.

Dokumentum¹⁰¹

XVIII.

7386. sz. Főpásztori szózat a béke kieszközlésére.

A mostani véres háború súlyos megpróbáltatásokat hozott ránk és országunk népére, a legutóbbi hetekben pedig főgyházmegyém területe is hadszíntérré vált, amelyet immár teljes egészében megszállt a Duna-Tisza közén elnyomuló szovjet orosz hadsereg.

Mint mindenütt, úgy nálunk is szorongó aggodás fogta el a lelkeket egy idegen nagyhatalom hadainak közeledtére, de amint a háború hulláma átcsapott fölöttünk és az azzal járó veszélyeket és szenvedéseket Isten segítségével kiállottuk, megnyugvással állapítom meg, hogy a megszálló orosz hadsereg megértő vezetőségének közreműködésével nyugodtabb napok köszöntöttek ránk s így módom van hozzátok szólani kedves Papjaim és híveim.

E főpásztori szózatommal adom tudomástokra mindenk előtt, hogy – amint azt székvárosomnak és híveimnek megígértem – székhelyemet a veszély pillanatában sem hagytam el, hanem a Gondviselés kegyelmében bízva székvárosomban maradtam, hogy kedvelt híveim magatartásomból erőt merítsenek és az isteni segítségben bízva a megpróbáltatások elviselésére kegyelmet nyerjenek.

Köszönettel vettem továbbá tudomásul az első magasabb rangú orosz tisztától, aki székvárosunk megszállása után nálam nyomban megjelent, hogy – minden ellentétes híreszteléssel szemben, – a papság a templomokban a szokásos istentiszteleteket megtarthatja, a szentségeket kiszolgáltathatja és a hívek vallási kötelezettségeiknek akadálytalanul eleget tehetnek. Több előkelő vezető orosz tiszttel történt megbeszélésem alapján bízom abban, hogy főgyházmegyém mindenütt ez a helyzet s a vallás szabad gyakorlása elé a jövőben sem fog akadály gördülni.

A vörös hadsereg parancsnokságától kiadott és ./ alatt csatolt „Felhívás”-ból az olvasható, hogy a megszálló hadsereg nem kívánja Magyarország bármely részét elfoglalni, vagy annak jelenlegi társadalmi rendjét megváltoztatni, hanem egyedül a háború mentől gyorsabb befejezését kívánja elérni.

¹⁰⁰ GN. 129. p.

¹⁰¹ A dokumentum (*Circulares*, 1944. XVIII. 7386/1944. sz.) eredeti helyesírással és központozással került közlésre, csupán az egyértelmű nyomdahiba lett korrigálva.

Minket is a béke őszinte szándéka és akarása vezetett a múltban, mikor a békéért imádkoztattunk és ismételten előírtuk papjainknak és híveinknek, hogy a békéért nyilvános könyörgéseket tartsanak.

Hazánk törvényes kormányzója, vitéz Horthy Miklós is, a további vérontás hiábavalóságát belátván, az országot a végpusztulástól megőrizni kívánván, népéhez október közepén rádiószózatot intézett, amely szerint — komoly megfontolás után — megtette a szükséges lépéseket, hogy népének a békét visszaadja s azt a további szenvedésektől és megpróbáltatásoktól megmentse.

A hozzánk jutott hírekből megállapítható az, hogy ezt a lépést a nép legselesebb rétegei megnyugvással fogadták és örömmel üdvözölték s a háború további meghosszabbítását súlyos megpróbáltatásnak tartották, amelyből mind a hazára, mind az egyházra, mind a népre nagy károk háramlanak.

Amint eddig is imádkoztunk hazánk sorsának jobbrafordulásáért és a békéért, a jövőben fokozottabb mértékben meg kell ezt tennünk, hogy a véres háború befejeződjék, szeretett ifjúságunk a jövő számára megmentessék s anyagi és erkölcsi javaink további pusztulása megakadályoztassék.

E cél elérésére iparkodjék mindenki erejéhez képest hathatósan közreműködni, ezenfelül imahadjáratban fogjunk össze s kérjük a gondviselő Istent, hogy sújtó ostorát rólunk levegye s hazánk további fennmaradását kegyesen lehetővé tegye.

Fent mellékelt felhívást pedig szíveskedjék Tisztelendő Papságom a hívek előtt alkalmas helyen mielőbb felolvasni és megmagyarázni s ezáltal a béke és nyugalom helyreállítását erőteljesen előmozdítani.

Kalocsa, 1944. november 18.

József s. k.
érsek.